

JÓKAI ÍRÓI MUNKÁSSÁGA A SZABADSÁGHARCZIG.

A »nonum prematur«-féle jó tanácsot bizony nem Jókai számára találta ki Horatius. A nagy magyar mesemondó a születésétől számított első kilencz esztendő elteltét is alig bírta »hallgatva« kivárni. Kilencz éves volt, mikor a *Regélő*ben, illetőleg a *Társalkodó*-ban már egy-egy »költemény« jelent meg tőle. A költői alkotás ösztönszerű vágya és a képzelet csodálatos túltengése már ekkor szolgálatába hajtja a zsenge gyermeknek egész valóját, a gyakorlati boldogulás rovására megadóztatván a testi szervezet ellenálló-képességét, az akarát erejét, az egész embernek — mint mondani szokás — életrealitását. Míg más közönséges gyermek olyankor még az *abc* rejtelmén is csak kényszerűségből törí a fejét és a szellemi tornát siet a testivel fölcserélni, Jókai nem az iskolától fél, hanem az odáig való elmeneteltől (harmadik ház volt lakásukhoz az iskola), mert példátlanul gazdag képzelőereje megdöbbenően kiszínezte a csöppnyi úton reá váró esetleges kalandokat. Órák hosszaiig elüldögélt otthon magában, borzalmas eszméken gondolkozva; palatábláját telerajzolta csodálatos szörnyetegekkal s ezekhez rémséges históriákat componált vagy epitaphiumokat írt egy-egy elpusztult selyembogár számára.¹ Még nem volt tíz esztendő, mikor már ötfelvonásos szomorújátékot csinált, és ezt el is játszották egy kocsiszínben a szerző és conjugista diáktársai.² Jókainak tehát — saját szavai szerint — gyermekkori játékszere sem volt más, mint a palatábla meg a vessző; a mit írt, ahhoz rajzolt is, s a mit rajzolt, ahhoz valami történetet is írt.³ Bizonyára nem nagy kár, hogy ezek a »munkák« elvesztek; a pápai diákoskodás idejében is egyre-másra írta költőnk a verseket és elbeszéléseket, de ezeket is jónak látta a feledés fátyolával letakarni, kihagyva őket az Összes művek jubiláris kiadásából. Hanem a *Zsidó fiút*, melyet tizenhétéves korában írt s melylyel dicsőséget is szerzett magának, már szelleme igazi szülőltének ismerte el, ettől kívánta számíttatni költői pályáját, s minthogy e színmű Petőfőtől másolt egyetlen kéziratát elveszettnek hitte, hogy első műve ki ne maradjon összes munkái nagy gyűjteményéből, képes volt ötven esztendő múltán hozzáfogni emlékezetből való újrairásához; két jelenetet meg is csinált, de idő-

¹ *Élelemből* I. köt. 253. l.

² U. o. I. köt. 64. l.

³ U. o. I. köt. 28—29. l.

közben megkerült az említett kézirat, s Jókai örömet bókol saját ötven év előtti énjének, megvallván: »az ötven év előtt írott munkámat jobbnak találtam, mint a mostanit«. ¹ Íme, ennyire nem tagadja meg Jókai azon fiatalkori alkotásait, melyek a *Zsidó fiúval* kezdődnek! Ezekről szándékozunk mi is az alábbiakban szólni.

Mintegy az első szerelem édes emlékével ér föl Jókainak az ifjúkori zsenyéire való gondolás, melyekkel először ébresztett figyelmet maga iránt. Vörösmarty és Bajza elismerő véleménye a *Zsidó fiúról* a felejthetetlen első csöpp volt költőnk számára a dicsőség gazdag kelyhéből, mely ettől kezdve félszázadon keresztül oly sok gyönyörrel kínálta. Mint minden élményéből, ebből is önkéntelenül valóságos kis legendát alakított ki magának, melyben a tények körvonalait költői szempontok egyengetik. A Vörösmarty és Bajza neve Jókai lelkében azt az emléket rögzítette meg a *Zsidó fiúra* vonatkozólag, mintha ő ezzel a darabbal a M. T. Akadémia pályázatán nyert volna dicséretet (pedig nem ott, hanem a Nemzeti Színházén), úgyhogy egy helyen már azt is tudni véli, hogy a Teleki-pályázaton vett részt a szóban forgó színmű, sőt ezzel kapcsolatban — egy 1888-ban megjelent regényében ² — érveket is ad a Petőfi szájába az Akadémiánál való újabb pályázás megkísérlése ellen. Mindvégig kedves maradt szerzője előtt ez a diákkori munka: vannak benne gondolatvillámok — mondja ötven évvel később — a minőkre most nem volnék képes. ³ Ugyanilyen szeretettel gondol vissza legelső regényére: a *Hétköznapiakra* is (1846.). Legnagyobb részét tizenkilenczéves korában írta s erről szintén megállapítja hatvannyolczéves korában, hogy gyarlóságai ellenére is jeleskedik itt-ott olyan leírásokkal, hogy akkor nem tudna hasonlót írni. ⁴ Ezzel a munkával lépett Jókai az ő tehetségének igazán megfelelő műfaj terére s később is, mint a magyar regényírás ünnepelel fejedelme, szinte meg-megifjodott, valahányszor első regényéről alkalma nyílt megemlékezni. Az a beczéző szeretet, mely az elsőszülött fogyatkozásain legfeljebb mosolyog s mint a bekövetkezett dicsőség első hírnökére tekint vissza reá: párja annak a szinte apai gyöngédségnek, melylyel Victor Hugo — Jókainak nem egy tekintetben szellemi rokona, sőt mestere — új kiadás alá rendezi tizenkilenczéves korában írt regényét, a *Han d'Islandeot*. Mind a ketten érzik és tudják, hogy fiatalkori kísérletük távol áll a tökéletességtől. Biz ahhoz (t. i. a *Hétköznapiokhoz*) sok kritika hozzáfér, vallja Jókai; hogy is értene ahhoz egy ifjoncz kedély, a ki még se embert, se világot nem ismer. ⁵ A *Han d'Islande* szerzője is elismeri magáról, hogy »n'avait encore aucune expérience des choses, aucune expérience des hommes, aucune expérience des

¹ *Költemények* II. köt. 324—327. l.

² *A tengerszemű hölgy* 6., 34. l.

³ Jókai összes művei 100. köt. 139. l.

⁴ U. o. 128. l.

⁵ *A tengerszemű hölgy* 24. l.

idéés et qu'il cherchait à deviner tout cela...«¹ Mindkettőjüket lázas ihlet hajtotta, s valamint V. Hugo »dans un accès de fièvre« (tehát nem a regényíráshoz szükséges nyugodtsággal) írta meg e művét, Jókai is úgy fejezi ki magát, hogy első regényében hol a képzelem, hol az életismeret »ragadta magával a másikat s az erősebb önkényével vitte magával pusztákon, ingoványokon, szalonokon, csárdákon és emberi szenvedélyeken keresztül, a merre neki tetszett«. A *Han d'Islande*ban — mondja V. Hugo — egyetlenegy átértzett dolog van: az ifjú férfi szerelme, egyetlenegy tapasztalásból ismert dolog: az ifjú leány szerelme. Jókai is egyik legszebb regényében, melyben a költészet illatos virágai a szerző való életének talajából sarjadnak elő, ifjúkori szerelmének emlékével aranyozza be a *Hétköznapiok* keletkezését s az ebben rajzolt szerelmi ábrándokat; e későbbi regény szerint Erzsike, a »tengerszemű hölgy« volt a *Hétköznapiok* első »hálados közönsége«.² Különben önérzetesen hangsúlyozza Jókai, hogy első regényén semmit sem igazított a százkötetes nagy kiadás rendezésekor sem;³ holott V. Hugo első regénye, a *Burg-Jargal*, úgy, a mint ma ismeretes, csak lényegében⁴ tekinthető a szerző első művének.

De nemcsak az első dráma és az első regény, egyéb e korbeli művei is mind kedvesek maradtak a Jókai szemében. El-elemlgeti a *Nepean-szigetet*, a mely megjelenésben a *Hétköznapiok*at megelőzte s a mely — modernül szólva — sensatiót keltett. A pompás *Sonkolyi Gergely* keletkezésének is érdekes okát adja vagy költi a *Tengerszemű hölgyben* (36. l.), s jól esik fölemlgetnie, hogy ez az »eredeti magyar kép« hány kiadást ért, és hogy Stuart grófnő angolra is lefordította.⁵ A *Nyomorék naplójáról* azt állítja, hogy Petőfi ennek hatása alatt írta a *Hóhér kötelét*.⁶ Saját ifjúságát szerette ezekben a zsenge alkotásokban s hiába próbált megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy összes műveit a jubileumi kiadás előtt a kritika rostáján átverje: csupán a forradalom alatt írt cikkeire nézve valósította ezt meg, a költői művek megrostálását későbbi időre s avatottabb kézre hagyta, »mikor már neki nem fáj«.⁷ A kis fakunyhó a dunaszigeti gyümölcsöskertben, az volt a Jókai legdrágább palotája, a melyben valaha tanyázott: ott írta első regényét.⁸ Első költői zsengei ifjúkorának eszméit és hangulatát örökítik meg, ez utóbbiak pedig felejthetetlenek maradtak előtte mindvégig. Az ügyvédi pályától ezek által vonta el a költészet

¹ A *Han d'Islande* 1833-iki kiadásának előszava.

² A *tengerszemű hölgy* 24—29. l.

³ Jókai ö. m. 100. köt. 139. l.

⁴ »par le fond et par beaucoup de détails.« A *Burg-Jargal* 1832-iki előszava.

⁵ Jókai ö. m. 100. köt. 129. és 139. l. Az előbbi helyen Mr. Stuartot mond, az utóbbi helyen Stuart grófnőt.

⁶ A *tengerszemű hölgy* 60. l.

⁷ Jókai ö. m. 100. köt. 142. l.

⁸ A *tengerszemű hölgy* 24. l.

műsája, de Jókai nem bánta meg ezt soha. »Ha még egyszer visszatérhetnék az életem útkezdetére, megint újra azokba a lábnyomokba lépnék bele, a miket már egyszer hátrahagytam.«¹

Ez első zsenyéjének kora, melyet Jókai írói működése első korszakának is nevezhetünk, szabadságharcunkkal együtt ér véget. E harc csapásai a nemzettel együtt Jókait is meggyötörték és letiporták, hogy aztán tanulságaikkal és emlékeikkel annál inkább fölemeljék. Jókai maga is azt mondja, hogy a *Forradalmi és csataképektől* kezdődik írói jellemének átalakulása, midőn a beteges phantasia agyrémei helyett az élet igaz alakjait iparkodott rajzolni, még pedig nem a régibb dagályos stílusban, hanem lehetőleg a nép nyelvén.² Hogy Jókai ezen »átalakulása« mennyiben vehető készpénznek, az most nem tartozik ide; mi most az 1843—1849-iki időszak termését fogjuk szemügyre venni. Főként a francia romantika hat ő reá is, részint közvetlenül, részint hazai közvetítéssel; de Jókai eredeti tehetsége is jelentkezik figyelemre méltóan.

Czélom e dolgozatban egyrészt tüzetes vizsgálattal megállapítani, hogy Jókai ekkortájt még nem igen tud az életből meríteni, hanem forrongó képzelete másoktól eltanult chablon kereteiben gyakorolja magát, és ezen az alapon minél több szállal oda-fűzni Jókai e korbéli írói munkásságát kortársaihoz: a francziák közül Victor Hugóhoz és Eugène Suehoz, az itthoniak közül Vajda Péterhez, Kuthy Lajoshoz, Nagy Ignácshoz, Petőfihez; másrészt néhány észrevételt téve Jókai borzalmas és humoros tárgyú műveinek egymáshoz való viszonyát illetőleg, rámutatni e legelső munkák egyes olyan vonásaira, melyek a későbbi Jókaira is jellemzők. Mindezen szempontok felvetésére alkalmas az 1843 és 1849 közé eső lustrum, mely a sokoldalú Jókai tehetségének majdnem mindenik legfontosabb vonásához szolgáltat adalékokat. Hiszen e néhány év alatt Jókai írt verseket, drámát, két regényt, komoly és víg, hazai és exotikus tárgyú, mondai háttérű és társadalmi elbeszéléseket, phantasmagoriát (*Az üstökös útja*), a vezérczikktől a pamphletig mindenféle hírlapi közleményt. Egy 17—24 éves ifjútól ennyi mindenestere több az elégnél, kivált ha meggondoljuk, hogy a tárgyalandó korszak két utolsó évében: 1848—49-ben aránylag nem sok szépirodalmi művet írt, részint lapszerkesztői elfoglaltsága, részint a mozgalmas politikai viszonyok folytán. Maga mondja később (szokása szerint túlozva), hogy a szabadságharc egész ideje alatt nem volt képes költői művet írni, mert költői vénája jegeczzé fagyott: a politika gáliczköve lett belőle.³ Vagyis a szóban forgó szépirodalmi dolgozatainak legnagyobb részét huszonkétéves kora előtt írta. Előre gondolhatni, hogy az értékelésnél a minőség szenvedni fog a mennyiség miatt; viszont azt is el kell ismerni, hogy Jókai nagyságához

¹ U. o. 29. l.

² Jókai ö. m. 100. köt. 142. l.

³ *Az én életem regénye* 26. l.

valóban hozzátartozik a szinte hihetetlen szellemi munkabírás, a »quantity of production«. Jókai több ízben kedvtelve számolgatta össze művei kiadásainak, példányszámának, a fordításoknak stb. meglepő statisztikáját. Ez az ártatlan hiúság nagyon megbocsátható. Jókai bizonyára a saját szellemi pazarlására vonatkozólag is hitte annak a mondásnak az igazságát, melylyel ő később Nyáry Pálnak épen a takarékoskodó miniszterségét magasztalta: »A számok a legjobb panegyristák.«¹

1.

A *Nepean-sziget* az, mely Jókai nevét egy csapásra ismertté tette. Szimbolikus jelentősége van e csodálatos elbeszélésnek az egész Jókai megismeréséhez. A *Nepean-sziget* lényegileg képtelenségénél alig egyéb, mégsem vitatható el tőle bizonyos genialitás. A kritikus egy darabig meghökkenve áll meg e compositió gyermekes vakmerősége előtt, de csakhamar oszladozni kezd a rejtély s a sphinx lenyűgöző vonásai szép lassan átsimulnak egy ismerős arczczá: a húszéves Jókai nefelejcs-kék szeme tekint reánk, elkápráztatva a saját maga felidézte csodás képektől. Az a lelki fejlődés, melyen Jókai húszéves koráig átment, nem ismeretlen előttünk. Az öregedő Jókai számtalan visszaemlékezése becses támasztékot nyújt nekünk ebből a szempontból. A *Nepean-sziget* cz. novella legfontosabb eleme, a káprázatos képzelőerő, Jókai veleszületett tehetségének általában véve is uralkodó vonása. Dolgozatunk első soraiban rámutattunk már erre a végletes phantasiára, mely például a nyolczéves gyermek életét gyakran rémítgette az élve való eltemetetés eshetőségének különös eszméjével. Ennek a zsarnoki képzelőerőnek rejtelmes phantomjai, melyek a Nepean-szigetet benépesítik, a gyermek Jókai palatábláján indultak volt első kalandjaikra. Az efajta tehetség okvetlenül a tündérmesék szeszélyes lehetlenségeihez vezetne volna írónkat, ha ettől meg nem mentette volna őt lelki fejlődésének másik legfontosabb tényezője: a folytonos, sokoldalú és rendszeres tanulás. Ha ebben Vály Ferencznek akkora része van, a mennyit Jókai hálás szíve említ, akkor a derék tanárt valóban irodalmunk jóltevőjeként kell tisztelnünk. Mert a gazdag tudás az az erős kormányrúd, mely Jókai világjáró képzeletét ellen-súlyozza és a lehetlenségek zátonyai közül igen sokszor kimentí. A könyvekből való bármily buzgó tanulás persze csak félig pótolhatja az emberismeretet, s ezt fejére is olvassa minden kritikus Jókainak, de e hiány mellett annál mesteribbnek tűnik fel az az ügyesség, melylyel Jókai a phantastikus mese iránti illusio felköltésére tudja használni széleskörű ismereteit. A mai reális életnek, melynek Jókai is részese volt, a lehetőségeit és embereit az ő féktelen képzelete kisszerűeknek és unalmasaknak találja, s ezeket

¹ *Életemből* II. köt. 257. l.

merész kísérletek alá veti romantikus esztétikai célok érdekében. Az ilyen kísérletek nagyon kockázatosak, de Jókai sokszor jelentékeny sikereket ér el. Tegyük föl pl., hogy a bennünket éltető levegő egyszerre csak tiszta oxigénné változnék, úgy-e bezzeg másképen viselkednének az emberek (már a meddig bírnák), s mégis csak embereknek kellene őket tekintenünk! A valóságban ezt nem próbálhatjuk meg, de a költői képzeletet bizonyára nem lehet eltiltani az ilyesmitől, ha szerencsét akar próbálni egy-egy érdekes föltevés végiggondolásával. Persze a novellától a tündérmeséig számtalan fokozat lehetséges a szerint, hogy a való élet viszonyaiból mekkora adag fordítatik a kísérletezés céljaira. Ezeket a fokozatokat Jókai, hosszú írói pályáján, végigkísérletezte; a hosszú sorozatot a *Nepean-sziget* kezdi meg. Épen ezért érdekes és fontos dolog megfigyelnünk e novellában az író eljárását, mely Jókai alkotásmódjának titkaiba enged bepillantani.

A thema nagyon szertelen. Merész kísérletezést látunk az emberi lélek legellentéesebb elemeivel. Az író kiindulópontja körülbelül ez: Nézzük meg, milyen helyzetek és események származnának abból, ha két eszményi gondolkozású embert — még pedig egy szerelmes párt — a legiszonyúbb környezetbe, a világ legelvetemedettebb bűnösei közé vegyíték? S minthogy a körülünk zajgó mindennapi élet nem igen mutat fel egy-egy helyen ily mesterségesen összehozott ellentéteket és a maga végtelen bonyolultságával zavarólag hatna, ezért Jókai is úgy tesz, mint minden kísérletező: előbb *elkészíti* a themájához szükséges tényezőket, hogy ezek engedelmes eszközeivé váljanak egy sokszorosan nagyító mikroszkop: a Jókai képzelete számára. Az ilyen emberi praeparatummokban bizony nem lehet már hús és vér, de lehetetlen észre nem vennünk, hogy csakugyan az örök emberi természet egy-egy rétege az, mely az élet millió egymásrahatásából kiszakítva s elkészítve, a sokszoros nagyítás megdöbbentő világításában, szokatlan méretű s mégis igaz érzeteket mutat. Arról persze lehet vitatkozni, hogy a regényíró az ilyen lélektani praeparatummokkal tud-e kárpoztást nyújtani a regényírás legigazibb feladatának: az eleven emberi lét rajzának elmulasztásáért vagy épen eltorzításáért. Hogy azonban Jókai így tesz, abba bele kell nyugodnunk. Érdekes közelebbről megnéznünk ezt az érdekes eljárást.

Hogy merész kísérletét végrehajthassa, Jókainak ki kell küszöbölnie a zavaró mozzanatok. Olyan helyre viszi alakjait, melyen nem érvényesek az embervilág szokott törvényei. A nagyvilágból egy külön kis világba zárkózik, melynek lakói közül »senki vissza nem lép,« mely csak az esős időszakok előtti napokban közelíthető meg, s melytől az utas, ha kénytelenségből partját érintette, »siet távozni és szeméit behúnyja, hogy ne lásson... A Nepean-sziget ki van zárva a világból.« Ilyen módon igyekszik Jókai cordont húzni maga körül védelmül, a való élet nevében ellene támadó kifogásokkal szemben. Ő tehát eleve lemond arról, hogy elbeszélé-

sében a mindennapi élet egy-egy darabját lássuk. Az ő célja egy másik feladattal megbirkózni, azzal t. i., hogy elbeszélésének themája az írótól adott feltételek között egyáltalában lehetséges-e? Gyermekmesévé vált-e a novella (ha igen, akkor Jókai kísérlete nem sikerült), vagy pedig elismeri az olvasó, hogy a reális életnek ellentmondó tényezők csupán az író szándékos módosításai, melyekkel erős képzeletében bízva — hogy úgy mondjuk — vivisectiót végez a valóság határainak kényes problémáján? Hogy ilyen, a művelt világtól távoleső hely csakugyan lehet, sőt van, ezt igazán megvesztegető ügyességgel iparkodik velünk elhitetni Jókai képzeletének hű szövetségese: a gazdag hű ismeret. Ördöginek nevezhetjük Jókai képzeletét, melynek, mint Madách Luciferének, csak egy talpalatnyi kell a realitás szilárd földjéből, melyen lábát megvetesse, s akkor egy új világ urának érzi és érezteti magát.

A valóságból elég Jókainak egy vékony fonal, melyre phantasiájának csodás színű gyöngyei rakódhassanak. Ez a módszer a *Nepean-sziget*ben kétféle úton jelentkezik. Az egyik az, hogy Jókai valami »krónikát« emleget, mint az elbeszélés forrását, de — hogy a »realitás«-ból kelletténél nagyobb adag ne feszélyezze képzeletét — siet hozzátenni, hogy »nem mond évszámot«, s hogy hősenek »családi neve nem akar eszébe jutni, majd talán valakinek eszébe jő«, és szántsándékkal az olvasó kíváncsi hiszékenységének csupán felizgatására és nem kielégítésére törekszik. A megoldás nélküli, kesernyés befejezés is olyasmit sejtet, mintha a szerző ismerné valamelyes forrásból a szereplő szerelmes pár további sorsát, de ennek elmondásával »nem akarja a költői igazságtételt zavarba hozni«, s csupán annyit árul el, hogy »elvégre csakugyan boldogok lettek, ha nem is ezen, de legalább a másvilágon«. Íme legelsőnek nevezhető művében már jelentkezik Jókainak az a rossz szokása, hogy a mesemondó önkényével vezeti mintegy orránál fogva az olvasót s egyszer csak magára hagyja, jelezve, hogy az író céljának meghatározásába az olvasó nem szólhat bele. Képzete cél nélkül is repülni szeret s azt a talpalatnyi szilárd valóságot ki-kirúgja maga alul. — A »reális mag« másik jelentkezési módja e beszélyben holmi földrajzi és természetrajzi tényeknek és adatoknak bámulatosan elhitető összeolvasztása a phantastikus cselekvénnyel. Tulajdonképen ez is csak fél-reális; nem valóságos szemléleten, hanem olvasmányi ismereteken alapul, de az ilyesmi alkalmazása terén Jókai ügyessége, bizvást mondhatjuk, páratlan. Gyulai Pál 1869-ben szemére veti Jókainak, hogy exotikus helyeken szeret barangolni regényeiben, noha ő maga nem volt túl soha Magyarország határán¹ (akkor még nem volt). Ez a kifogás természetesen nem alaptalan, de az is bizonyos, hogy a költői leírások értéke és sikere nem azon fordul meg, vajjon van-e a leírt helynek vagy tárgynak a valóságban teljesen megfelelő, szemtől

¹ Gyulai Pál: *Bírálatok*. 1911. 84. l.

szemben látható párja. Azokat a jellemző vonásokat, melyekből a költői képzelet egységes képet alkot, a legkülönbébb vidékekről merítheti s olykor-olykor könyvek vagy rajzok alapján is kiegészítheti az igazi tehetség. Tudjuk, hogy Jókai a betűvetéssel egyszerre kezdte gyakorolni a rajzolást, hivatást érzett hozzá, sikereket is aratott ezen a téren, sőt eleinte festőművészi ábrándjai voltak: az ilyen ember ösztönszerűleg is több megfigyelést tesz, mint más ember, és azok gazdag tartalékként gyűlnek meg emlékezetében. Jókai képzeletének egyik legfőbb jelessége, hogy olvasmányait az analogia révén valóságos élményekké tudja tenni, mert mind a kettőt ugyanazon képzelet tükrében látjuk. S hogy valóságos élményeit és tapasztalatait mily buzgó tanulással iparkodott gazdagítani Jókai, azt nemcsak mintaszerű diákévei bizonyítják, hanem saját sokkal későbbi vallomásai is.¹ A *Nepean-sziget* talán ebből a szempontból legérdekesebb. Igaz, hogy ez a pokolsziget ki van zárva a világból, Jókai mégis oly szemléletes, valószínű rajzát adja, hogy sok olvasó maga is mintegy élményként gondol rá vissza. Először is azon kezd az író, hogy »százhusz mérföldnyire Botany-Baytól a napfordítókon felül fekszik három sziget: egyik a Norfolk, másik a Fülöp, harmadik a Nepean sziget«. Ennél már csak nem kell pontosabb földrajzi meghatározás?! A cselekvény illetően pozitív megalapozását nagyban segíti a szóbanforgó exotikus vidék természeti viszonyainak könyvek alapján való ügyes ismertetése; a szaktudós talán fel tudna fedezni benne egy-egy tévedést, de a mű esztetikai céljának szempontjából még ebben az esetben sem kellene azokat hibáknak minősítenünk. Előttünk pompázik egy egész csodálatos flóra: a cebia, upasfa, theobroma-fa, cacaofa, mangava-erdők, acajou-levelek, virágos banaanok, gobeá- és liánfonadékok, batatak, gorgoniák, alcyonok, ftabellák, az óriási anserina s a százkarú állatnövényszerű csodák; még csodásabb állatvilág: madársereg szivárványtollakkal és csalógányhanggal, kiáltozó apiaster, nyávogó ónka, százlábú skolopender, jaguár, maringoing-féreg, vampírok, jéghideg kígyók; különleges fizikai tünetmények: az óceán tetején lebegő fata morgana, délövi éj, melynek csillagai gyémántok, holdja nap, a tejút mint az európai holdfény világít le reá, míg az esthajnal-csillag fényében árnyékot vetnek a fák. Íme ez a környezet éppen eléggé előkészített bennünket ahhoz, hogy a Nepean-szigeten az emberek se mindennapiak legyenek. Nem is azok. »Ez helye mindazon gonosztevőknek, kik vétkeket követtek el, miket titkolni kell az álladalomnak, nehogy a nép megismerje, hogy oly bűn is létezik«; a lakók közt van: méregkeverő, apagyilkos, a »szívevő«, a »nepeani hóhér«, a »jó ördög«, továbbá vérgyalázók, stellionátusok, fanatikus gyilkolók, lélekkalmárok, azután a »vakondok«, a ki valaha a legtöbb oldalú geniális gazember volt a világban, ellenben a Nepean-

¹ Jókai ö. m. 100. köt. 127, 149. l.

szigeten nyolcz évig — haláláig — nem mozdult ki önként választott odujából. Ilyen lények közé kerül a világ legeszményibb szépségű és jóságú szerelmes párja: Mária és Géza. Az ellentét tökéletes. A romantika műzsájának ma jó napja volt . . .

Jókai ezen első szemkápráztató kísérletében nagy veszély rejtett. Mint minden kísérleti módszer, ez is mechanizmussá vált. A *Nepean-sziget* megalkotásának *receptje* úgy megtetszett Jókainak, illetőleg annyira megfelelt az ő sajátos képzeletének, hogy csekély módosítással derűre-borúra megismételgeti s a legbizarrabb erőlködés ellenére is sajnálatos egyhangúság lejtőjére jut. 1849-ig írt valamennyi elbeszélése — három humoros darab és talán a *Büntárs* kivételével — tehát: *Márcze Záre*, *A nyomorék naplója*, *A gonosz lélek*, *A remete hagyománya*, *Az egyiptusi rózsza*, *Adamante*, *Hyppona romjai*, *Az átkozott ház*, sőt a *Hétköznapok* is, mind a *Nepean-sziget* themájának úntig ismételt változatai. Legyen szabad ezt bebizonyítanunk, hogy aztán ne kirekesztőleg Jókait tegyük érte felelőssé, hanem egyúttal az őt körülvevő irodalmi divatot is.

A Nepean-sziget valószínűtlenségei elől a nagy térbeli távolságban és a hely hozzáférhetetlenségében igyekszik az író a maga számára is búvóhelyet keresni. Szakasztott így jár el pl. az *Egyiptusi rózsában*, mindössze azzal a különbséggel, hogy harmadik »villámhárítóul« a nagy időbeli távolságot is segítségül veszi. A pokolszigetnél nem sokkal közelebb fekvő és nem sokkal bátorosabb az egyiptomi halottsárga fővénytenger, melyen fenevadak lábnyomai húzódnak át, s itt-ott fehérlő csontok merednek elő, és a hol a borzalmas typhon száguld. Ez a csodálatos vidék kétezer évvel ezelőtt még csodálatosabb volt. Ott is virult egy mesés sziget, a Moeris szigete, az exotikus buja növényzet tekintetében testvére a Nepean-szigetnek. Ott pompáztak a vidámzöld robinák, czedrusok, olajfák, acanthus, mimosa, aloé, jalappa, chrysanthemum, lotus, vadselyem, aaronvirág, amaranth, sesam; a tó vizében alligátor, korallerdők, csigák, aranypikkelyű dorádok, polypok. A természetrajzi ismeretek mellett itt már fizikai meglepetésekkel is szolgál Jókai, midőn a katakombák mysteriumaiban a régi egyiptomiak mágikus tudományát mutatja be. Jókai képzelete itt még vadabbul csapong, mert még ellenőrizhetlenebb mezőn jár, mint az előbbi elbeszélésben.

A többi beszélyben — talán mert exotikus tudománya egyelőre fogyatékán volt — itthon marad Jókai, noha a recept ezekben is ugyanaz marad. Szerencsére vannak még Magyarországon is exotikus, nehezen hozzáférhető, rejtelmes helyek, a hol kivételes állapotok vannak vagy lehetnek. Ilyen pl. a Piatra Kupcseguli nevű cseppkőbarlang a Fruskagora hegy tövében; e barlang »tömkelegét még nem járta be emberi nyom, örök rejtélyül állanak nyitva azok évezredek óta«. Jókai képzelete épen az ilyen helyeket szereti, a hova — úgy gondolja — a kritikusok nem botorkálnak utána.

Itt is tudományával pótolja a szemlélet hézagait s a cseppkő-barlangok természetrajzával igyekszik elhallgattatni a kételkedőket. Gipszakna folyadéka, lecsepegő stalactit, periodikus zuhatag árapálya, gázrobbanások, mindent kővé változtató savanyú forrás, gyantával és kovácsfolyattal mesterségesen előidézett iszonyú természeti katastropha... íme, Jókai kaleidoskopjában még mindössze *egy* csillogó színes kristály van, s csak más-más szögletén sziporkázik képzeletének éles fénysugara (*Márcze Záre*). — Az ó-g-i határban is volt még 1822-ben egy elhagyatott avar pusztá, közepén egy odvas fával; e kietlen pusztaság tájkáját elkerülték a legelésző juhnyájak, a vadmadár félénken repült el felette, csak a zivatar látogatta meg néha s az év utolsó éjszakáin két emberi árny. Tehát ismét az eddigi minta: egy hozzáférhetetlen hely és egy titokzatos szerelmes pár (*A nyomorék naplója*). — Egy ősvadon legsötétebb rejtékében, a hol emberi nyom nem igen látható, a vadon közepéből vén fenyő nyúlik fel magasan. Nem lakik itt senki, azaz no mégis valaki: a »gonosz lélek«, ez a testi-lelki szörnyeteg, s vele unokája, egy tündérszépességű angyali lény. A kettőjük közti ellentét erősebb, sőt hátborzongatóbb már igazán alig lehetne (*A gonosz lélek*). — Vadkert és Pusztamező közt egy avar közepén áll egy magános, egymeletes ház, melyben senki sem lakik; mindenki elpusztul, a ki egy éjszakát ott mer tölteni (*Az átkozott ház*). — A beszkidí fenyveserdők legtitikosabb sűrűjében állt rejtetten egy magános lak; ebben volt ülő helyzetben egy emberi hulla, mely a légmentesen elzárt szobában épségben megmaradt (*A remete hagyománya*). — Megint a beszkidí Kárpátok legrejtettebb szakadékában vagyunk, majd pedig Afrika belsejében, a Niger és Senegal folyók eredete táján (*Hyppona romjai*). — Legszebb valamennyi társa közt a Béla-Bora-mocsár leírása, igazán megragadó természetfestéssel. Itt meg aztán a vízi flóra és fauna képviselői hemzsegnék: a tórongy és eleccke narancsvirágai, zöldes fűgyökérből összeállt dzsindzsák, rózsavirágú réti fűzények, szivárványozott sásliliomok; arany szemű kékszöld vízi bogarak ezrei, csodás vörösbajuszú gadóczák, tarka vízi borjúk, hajás pióczák, kecskebékák, bánatosan ümmögő unok, jajgató bujár, horkoló hattyú, gém, gólya, bölömbika. Mindez arra való, hogy phantastikus és mégis illusio-keltő keretbe foglalja a Góliáth Péter és Lilla rémesen regényes »idill«-jét, mert hát »ez ős vízpusztaság belsejében, a világtól messze elrejtve, elszakasztva, van egy kis magános sziget« (*Hétköznepok*). — Könnyű felismerni, hogy ezekben a beszélyekben Jókai képzelete nem végez egyebet gépiessé vált routine-nál. Az a tudós mechanizmus, mely ismereteinek tartalékából most a Nepean-sziget délégövi különlegességeivel, majd a Fruskagorára vagy a Kárpátokra stb. vonatkozó természetrajzi tetszetős közhelyekkel igyekszik változatos öltözéket adni egy lényegében mindig azonos themára: mindez nagyon is számító és kiszámítható eljárás, és annál unalmasabb, minél hátrább van a

Nepean-szigettel kezdődő sorozatban. A festészetnek is hódoló Jókai jut itt eszünkbe önkéntelenül, a kinek van egy kedvelt compositiója s egymás után gyártja róla a változatokat, átfestve a tölgyfát egy-egy fenyővel, a chrysanthemumot — mondjuk — narancsvirággal.

Sajnos, az egyformaság, a gépszerűség nemcsak a themák megválasztásában nyilvánul. Az elrendezés, sőt az előadásmód technikája is egészen sablonos. Ezt már kénytelenek vagyunk szószerinti idézetekkel megvilágosítani, különösen a szerző gépiesen alkalmazott kérdő felkiáltásait az elbeszélések expositiójában.

A Nepean-sziget bemutatásakor Jókai, mintegy az olvasó helyett, ezt kérdezi: »Kik lagnak ez átkos hírű helyen? Oszt-e jutalmat és büntetést itt is ama hatalmas kéz, melynek neve gondviselés?« — A »gonosz lélek« lakása közelében, az ősvadon bel-sejében emelkedő forradásos kérgű fenyőfánál így kiált fel az író, megint az olvasó helyett: »Ki volt az, a ki ezt ide felvághatta? Miért ide és miért épen ezt?« »Ki lakja azt a házat ott az erdők mélységes rejtékében, melyhez nem vezet ösvény?« — Az »egyiptusi róza« mumiájának láttára felhangzik a kérdés: »Hát te szelíd angyal, mely nevet viseltél? Mily szép világ lehetett kebled édenén belül, midőn azt a halál ily ifjan bezárta?« Ugyanítt a harc-leírás megkezdése előtt: »Minő zaj lepte el Egyiptus határait? Mit ostromolja az eget e fegyveres csorda csataordításával... Ki mondja meg, hol volt e királyi szék valaha felállítva?« — A beszkidí Kárpátok egy titkos völgyében kiseded fehér ház van. »Kik lagnak e rejtett tanyán s hogy járnak ide? van-e valahol útja e völgynek, melyen mostani lakói ki s be járnak? Boldogságot jött-e ide rejteni az ember, vagy magát rejté el a fátum kereső szemei elől e völgybe, melyet tán egy évtizedben egyszer lát meg idegen emberi szem?« (*Hyppona romjai*) — A tengeren úszik egy titokzatos hajó, melyen az egyetlen élő lény egy »Adamante« nevet kiabáló papagály. Mi van a némaság könyvében megírva: »Adamante« és ez arczról, mely ifjú és halott és e hajóról, mely ormán Circe aranyozott mellképét viseli és e tengerről, melyen azt a kósza szellő fel és alá úzi?« (*Adamante*) — A hóhér háza előtt állunk. »Milyen lehet egy hóhér háza belül? Milyen lehet egy hóhér szíve belül? Tudja-e őt szeretni valaki? Láthatja-e őt mosolyogni valaki? Van-e, ki őt, a bűnök büntetését, örömet lássa maga mellett ülni?« (*Szomorú napok*) És így tovább.

Jókai módjára bennünk is akaratlanul fölmerül a kérdés: mi vonzotta írónkat e rémségeikben is egyhangú themákhoz? Mit keres ez a végtelen pessimismus és embergyűlölet egy 19—24 éves ifjúnál? Sajnálatos kivétel-e Jókai az őt körülvevő irodalmi légkör közepette, vagy épen ebből szívta be az éltető elemmel együtt a különcödő modor káros miasmáit is?

2.

Mint majdnem mindenik kortársa, a fiatal Jókai is szívvel-lélekkel a francia-imádók felekezetéhez tartozott. Ezt nagyon könnyű volna meglátnunk akkor is, ha maga Jókai olyan érdekes módon nem hangoztatná is többször emlékezéseiben. Elmondja egyik helyen, hogy nem olvastak más írókat, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blanc-t, Suet, Victor Hugót, Bérangert s legfeljebb még Shelleyt és Heinét, kik »csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemökben francziák«. A visszaemlékezés messze távolából is a legnagyobb tisztelettel beszél a francia irodalomról, »mely Lamartinetől Hugo Victorig s Dumastól Bérangerig mindent magában egyesített, a mi eszmében szép, kivitelben merész; érzelmekben megragadó, a mi a szívet hevíti, a mi a lelket fölemeli«. ¹ Így vélekedett a negyvenes évek egész ifjú nemzedéke. Petőfi, a legnagyobb magasztalást akarván mondani becézve szeretett barátjáról, Jókairól, így mutatta be őt M. Rayéennek: »Ez valószínűs franczia regényeket ír magyarul.« ² Mikszáth Kálmán az ő Jókai-életrajzában felfortyan Petőfi ezen kifejezése miatt és szinte hihetetlennek találja, hogy Petőfi meg nem érezte Jókai műveiben »a magyar föld szagát« ³; pedig ha jól meggondoljuk a dolgot, Petőfinak bizony lényegében igaza volt. Jókai szabadságharcz előtti műveiben a magyar föld szagát majdnem teljesen elnyomja a francia romantika exotikus, buja növényzetének kábító illata. E romantika diadalravívójének: Victor Hugónak erős hatása Jókaira kétségtelen. »Petőfi Bérangert imádkozta, én Hugo Victorban találtam eszményképemet«, mondja maga Jókai egy helyen ⁴, s ugyancsak ő jelenti ki: »A francziák közt első volt Hugo Victor, a kit megkedveltem«. ⁵ Nyíltan elismeri azt is, hogy első művein észrevehető a Victor Hugo és Eugène Sue bálványozása, hogy a rendkívüliségeket, a soha meg nem történteket kereste, hogy ambíciója volt olyan helyeken járni, a hol még a Pegasus patkója nyomot nem hagyott. ⁶ Kecskeméti jogász korában V. Hugo első regényét, a *Bug-Jargalt*, már eredetiben olvasta, ⁷ a másodikat, a *Han d' Islandeot* is ismerte ⁸; a *Notre-Dame de Parist* szintén, hiszen már első, Kecskeméten megkezdett regényének, a *Hétköznapi*knak, legelső fejezetében alkalmazza a fogalomná vált Quasimodo nevet. ⁹ E két nagy író

¹ *Életemből* I. köt. 183—184. l.

² U. o. és *A tengersizemű hölgy* 40. l.

³ Mikszáth K.: *Jókai Mór élete és kora* I. köt. 127. l.

⁴ *A tengersizemű hölgy* 41. l.

⁵ *Az én életem regénye* 183. l.

⁶ U. o.

⁷ U. o. 172. l.

⁸ U. o. 183. l.

⁹ Eugène Sue 1832-ben megjelent *La Coucaratcha* cz. novellagyűjteményében (a *Cráo* cz. novellában, I. köt. 231. l.) már szintén fogalomként szerepel Quasimodo neve. A *Notre-Dame* regény 1831-ben jelent meg!

— V. Hugo és Jókai — egyéniségében tagadhatatlanul vannak érintkező pontok, melyek megkönnyítették Jókaira nézve bizonyos eszmekörnek és modornak az átívódását. A Victor Hugo tehetségén époly szertelen képzelet az úr, mint a Jókaién, és ez a szertelen képzelet époly korán meglebbenti nála is a becsvágy szárnyait. A kilencz éves Jókai »saját színpada, színműve és társasága« élenken emlékeztet a tizenhárom éves V. Hugóra, a ki szintén a drámaíráson látta jónak kezdeni, s a kinek szintén volt saját bábszínháza.¹ Ha e téren az évek száma tekintetében a mi csodagyermekünké az elsőbbség, viszont az akadémikusok dicséretét (»mention«) V. Hugo tizenöt éves korában nyeri el, három évvel megelőzve fiatalságban Jókait. Egy-egy kedvelt eszmének ideig-óráig mind a ketten lelkesedve hódolnak; szeretik magukat ilyesmibe mintegy belehajszolni és saját csillogó retorikájuktól megittasodni, de semmi sem hiányzik belőlük jobban, mint a tárgyias nyugalom és kitaró műgond. A mennyire jellemző V. Hugóra az a körülmény, hogy legelső regényét fogadásból írta tizenöt nap alatt², s hogy egyik drámáját a harmadik felvonás közepén félbehagyta, valószínűleg azért, mert mikor belekezdett, még nem volt tisztában a mű egészével,³ ugyanezt elmondhatjuk Jókairól is, a ki a *Magyar nábob*ért kapott ezer forintnyi előleget napi regényrészletekkel törleszti a *Pesti Napló*-ban, a nélkül hogy kész volna ma a holnapi folytatás (»könnyen beletörhetett volna a késem«, vallja be sokkal később, mint valami szerencsés kimenetelű csínyt, Jókai 1896-ban.)⁴ A gondtalan fiatalság ez irigylésre méltó korszaka, melyet V. Hugo »époque de sérénité, d'audace et de confiance«-nak nevez, s melyben a »sérénité« szó szereplését az ellentét szempontján kívül egyéb aligha indokolhatja: ez az érdekes korszak egyaránt ott tükröződik a két fiatal óriás ünnepélyes arczkifejezésén és pózolásán, noha egyikőjük klerikális-királypárti elveibe szerelmes és királyától jutalomdíjat kap s évjáradékot húz, hogy majdan a demokracia száműzött áldozatának érezze magát, a másik pedig a forradalmi ifjúság egyik vezére, a *Szegény király* cz. cikk szerzője s »Világos« után a Bükk rengetegének bujdosója, hogy később az alattvalói lojalitás mintaképe legyen. Lám Jókai sokkal őszintébb és igazabb jellemzést ad — véletlenül — a fiatal romantikus írók különködő »époque«-járól: »Különös lelki állapot az — írja — hogy mikor az ember boldog, úgy keresi, kutatja a fájdalmat, mintha büszkeséget akarna belőle magának szerezni, mintha szégyenlené azt, hogy boldog s büszkélkedni akarna azon sivatag érzésben, melynek neve világfájdalom. S ez nem érdekessé lenni

¹ Jókai: *Életemből* I. köt. 64. l. — Benedek Marczell: *Victor Hugo* (1912.) 23. l.

² A *Bug-Jargal* 1832-iki előszava.

³ Benedek M.: *Victor Hugo* 255. l.

⁴ *Az én életem regénye* 290. l.

vágyás, ez természetes túlömlése minden érzőbb ifjúi kebelnek.¹ Tiltakozik is később, hogy azokat az életunalommal telt verseket, melyeket ő »Aggteleki« név alatt *Visszhang szavai* címmel közölt ez időtájt az *Életképekben*, valahogy be ne iktassák munkái sorozatába, mert, noha azóta negyven év telt el, még mindig nem érzi magát olyan vénnek és »decrepitus«-nak, a milyennek azt a bizonyos Aggtelekit szenvelgik költeményei.² Mindenesetre józan ítélet mondatta Jókaival e sorokat, de ha következetesen végrehajtotta volna, akkor heródesi pusztítást kellett volna e korbeli írásainak legnagyobb részén elkövetnie. Jó, hogy nem tette meg. Hadd legyenek mindenkor hozzáférhetőek e művek, melyek oly hű gyermekei koruk irodalmi divatának, s melyeket oly félreismerhetetlen szálak kapcsolnak e divat irányítójának: Victor Hugónak műveihez, a mint ezt a következő sorokban megpróbáljuk legalább is érinteni, nem tévesztve szem elől azt, hogy két egyenlő rangú tehetségről van szó. Jókai nyughatatlan képzelete neki magának is csak ímmel-ámmal engedelmeskedik, annál kevésbé tudna valakinek utánzójává szegődni. Czélunk csupán az, hogy Jókai fiatalkori műveit néhány szempontból behelyezzük az egykorú francia romantika eszmekörébe, melyből születtek, s mely a múlt század negyvenes éveiben szépirodalmunk alapszínét megadta. Victor Hugo mellett az akkori másik legolvasottabb francia regényíró: Eugène Suet vonjuk még futólagos vizsgálódásunk körébe, kinek érdekkeltő hatását Jókai, mint már idéztük, maga is hangoztatja.³

Először is hadd szóljunk egypár konkrét reminiscenciáról. Az efféle egyezések természetesen az irodalmi hatás lényegtelenebb megnyilvánulásai közé tartoznak, melyeknek megállapítása különben is ritkán léphet fel a kétségbevonhatatlanság követelésével. Nekünk sincsenek ilyen követeléseink.

Victor Hugo első regényének, a *Bug-Jargalnak*, voltaképen két hőse van: az egyik Bug-Jargal, Kakongo egykori királyának fia, egy daliás néger amoroso, a másik pedig az egész történet elbeszélője: D'Auverney francia kapitány. A regény exotikus színhelye Saint-Domingue. A fehér és a fekete daliának közös eszményképe van: Marie. A néger rabszolgák felláznak az ültetvényesek ellen, s e lázadásban életét veszti Marie, magával vive a sírba két imádójának — a két ellenfélnek — minden örömet; Bug-Jargal el is pusztul, D'Auverney pedig komor fásultsággal vonszolja még egy darabig az élet terhét... Erre az érzékeny történetre több mozzanatában emlékeztet Jókai *Az egyiptusi rózsza* című beszélye.

¹ *Vadon virágai* 203. l.

² *A tengerszemű hölgy* 59. l.

³ Alexandre Dumas père hatása Jókai e korbeli művein még nem igen mutatkozik; legfeljebb a *Szomorú napokban* a férfinak öltözött Kamienska grófnő boszorkányos ügyességű művelei juttatják eszünkbe a *Trois mousquetaires* (1844.), a *Comte de Monte-Christo* (1844—45.) stb. szerzőjét.

A fekete bőrű aethiópok és az egyiptomiak fellázadnak az assyr fejedelem ellen. A feketék legderekabbja, Athaniel, és ellenfele, az assyr fejedelem fia, Asnaphar, közös eszményképbe szerelmesek Jónéba, az »egyiptusi rózsá«-ba. A lázadás kitör, a szép Jóné nyílveosztól szíven találva meghal, boldogtalanságot hagyva a két ellenfélre, a két szerelmes férfirra; különösen Athanielt, a feketét sujtja le a kétségbeesés, az »egyetlen irtózat percze« fehérre festette a hős aethióp haját. E két cselekvény szálai közt bizonyára nem nehéz összefüggést képzelni. Athaniel épúgy királyi családból származik (»Sabaco utolsó ivadéka«), mint Bug-Jargal, a kít a mostoha sors rabszolgái életre kárhoztatott, de végre a regény 172-ik lapján (az egész regény 211 lapra terjed) megtudjuk a valót és »l'esclave Pierrot se transformait en roi africain«. A két fekete regényhős testi-lelki kiválósága egészen egyforma naiv eszményítés eredménye, s egyforma bennük a viszonzatlan, lemondó szerelem fojtott szenvedélye, mely sohasem aljasodik le a szerencsés fehér versenytárs elleni irigykedésig vagy épen bosszúig. A *Bug-Jargal* felbőszült néger nőinek mystikus, babonás rémjelenete, melyben D'Auverneyt, a fehér ellenséget, fel akarják áldozni, kábító előadásával igazi párja Jóné és Athaniel mágikus bűvészkedésének, melylyel ők szintén az elnyomó ellenség jövődjét igyekeznek végkép kiforgatni eszéből és hitéből. Az exaltált stílus is több helyen egymásra emlékeztet a két elbeszélésben; Jókai époly eposzi túlzással éneklí az egyiptomi csekély számú sereg tusáját az assyr túlerő ellenében, mint a milyen naiv nagyítással beszél V. Hugo a saint-dominguei négerlázádról, az óriások e küzdelméről, melyben három világrész volt érdekelve: Európa és Afrika mint küzdőfelek, Amerika mint csatatér. A két exotikus színtér rajzában, phantastikus természetfestésekben a *Bug-Jargal* mértéktartóbb mint az *Egyiptusi rózsá*, de amott is fordul elő példa az ilyesmire (lásd az 51. fejezetet).

Hasonlóságot érzünk a két író eljárás módja tekintetében a *Notre-Dame de Paris* és a *Hétköznapiok* kezdete között. Ez a két regény különben is testvére egymásnak abban, hogy rendkívül zavaróan vegyülnek mindkettőben a groteszk rémségek a groteszk komikum elemeivel. Jókai már magában a megnyitó fejezetben is megvalósítja ezt a ríktó ellentétet, mely a fejezet kezdete és befejezése közt van. Mind a két regény népmulatsággal kezdődik; a »bolondok pápájának« megválasztása Párizsban, a bírósági palotában — »bikahecc«-czel egybekötött nép-ünnep K* város határában. A színhely és idő, úgyszintén a szórakozás neme erősen különböző a két regényben, de az a mód, a hogyan Jókai megfogni igyekszik tárgyát egyik pontján, s a fogalmazásnak némely fordulata a *Notre-Dame*-ből merített tudatos vagy öntudatlan ihletre enged következtetni. Egy pár idézet talán mellettünk fog szólni. »A kapukban, az ablakokban, a padláslyukokban, a tetőkön ezernyi jámbor, becsületes, nyugodt polgárcz

hemzsegett... Ha megadátnék nekünk, 1830-ban élő embereknek, hogy gondolatban e tizenötödik századbeli párisiak közé keveredjünk... a látvány érdekes és tetszetős volna... Képzeljük el már most ezt az óriási, hosszúkás négyszögalakú termet... teli tarka, tülekedő tömeggel... s akkor lesz valami homályos fogalmunk annak a képnek egészéről, melynek érdekes részleteit most pontosabban is meg próbáljuk jelölni.« (*Notre-Dame*. Benedek M. ford. I. 8, 10.) »Ha már most valaki magát azon kútágas tetejébe képzelettel és látja az említett tárgyak és épületek fedeleit, erősen megrakva mindkét nembeli halandókkal, ... saját szerű előfogalommal fog bírni azon nagyszerű népünnepről, mely szemei előtt ekképen végbemenendő lesz.« (*Hétköznapiak* 3.) — »Az egész tömeg reggel óta várakozott. A jámbor kíváncsiak nagy része már pirkadattól ott didergett a Palota nagy lépcsője előtt.« (*Notre-Dame* I. 15.) »Már reggeli kilenc órákor irmagul sem lehetett az említett város falai közt épkezláb embert találni.« (*Hétköznapiak* 2.) stb. Hogy a *Hétköznapiak* ezen bevezető fejezetének írásakor élénk emlékezetében volt Jókainak a *Notre-Dame*-regény, azt bizonyítja az a már említett adat, hogy a szóban forgó »Népünnepről« cz. fejezetben az égő torony órét »vén, mogorva Quasimodo«-nak nevezi.

Nem lévén célunk, hogy minden áron kapcsolatot fedezzünk fel a V. Hugo és Jókai műveiben előforduló esetleges hasonló részletek között, nem is vadászunk ilyenekre, csupán még Eugène Sue hatásának lehetőségét sőt valószínűségét próbáljuk egy konkrét példával megvilágosítani. Jókai *Hétköznapiak*jával körülbelül egy időben készült el Sue egyik leghíresebb, nagyszabású regénye: a *Juif errant*.¹ Az óriási reklámmal dolgozó francia írónak ez a műve is a legrövidebb idő alatt eljutott hozzánk, s az iránta megnyilvánult nagy érdeklődést eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy »prologue«-ját Petőfi is sietett lefordítani.² E végtelenen romantikus eseményhalmaznak háttéré az 1831-iki nagy kolera-veszedelem, mely Ázsiából elindulva végigszántott Európán s bennünket magyarokat sem került el. Jókai a *Szomorú napok*ban tudvalevőleg ugyanezt a témát dolgozta fel. Világos, hogy a thema azonossága teljesen véletlen is lehet (ez esetben is jellemző a két íróra a tárgyválasztás: egy friss emlékezetben élő, sensatiós tény merész kiszínezése), de még ha a themát Suetől függetlenül választotta is Jókai, a *Szomorú napok* figyelmes olvasása azt a meggyőződést érleli meg bennünk, hogy szerzője ismerte a *Juif errant*-t s ötletet merített belőle. Az a körülmény, hogy a *Szomorú napok*nak csak az I—VII. fejezete jelent meg 1848-ban (a *Pesti Napló*ban): bizonyára nem vonja ki e regényt mostani tárgyunk köréből. A Sue-hatás kérdésére nézve meg lehet-

¹ *Le juif errant* par Eugène Sue. Édition illustrée... T. I—III. Bruxelles. 1846.

² Először megjelent: *Pesti Divallap* 1844.

sen közömbös az, hogy az egész regény tervezete készen volt-e az író képzeletében az első hét fejezet kiadásakor. Jókai sokszor elmondta, hogy ő minden regényének a végét gondolja ki először; a Sue-hatás valószínűsége is a mellett szól, hogy a *Szomorú napok*at a maga egészében az 1847—48-iki hónapok termékének tekintsük, a mikor a *Juif errant* még emlegetett újdonság volt.— Mint említettük, mind a két regényben a nagy kolerajárvány a háttér, s mind a két regényben bűnös összeesküvők igyekeznek a koleraveszedelmet eszközként felhasználni önző céljaik érdekében: Sue-nél a jezsuita clericalismus, Jókainál a pánszláv bujtogatás. Érdekes egyezés, hogy legelőször mind a két regényben a két főgazember esik bele a kolerába: amott Rodin jezsuita páter, emitt a hóhérlegény: Iván, de mindketten kilábolnak a betegségből. A francia regényben szereplő Ciboulenak, ennek a vérszomjas, brutális nébernek méltó társa Jókainál a hóhér felesége, Borcsa. A tudatlan, hiszékeny néptömeg mind a két regényben lázadásra kél, mert a pusztító járványban mérgezési merényletet gyanít maga ellen. Az orvosok óvó intézkedései csak megerősítik az elbolondított tömeg gyanúját¹, s a párisi zendülők is »Mort aux médecins!« ordítással keresnek bűnbakot, a mi tótjaink dühe is első sorban a derék Sarkantyús doktor ellen irányul. A felbőszült tömeg a két regényben egy-egy azonosnak mondható jelenetet »játszik« végig. A *Juif errant* III. köt. 9. fejezetében D'Aigrigny páter zsebéből kiesik egy zöldes folyadékot tartalmazó, szokatlan alakú üveg, s a csőcselék rögtön mérget sejtve benne, követeli a pátértől, igya ki az üveg tartalmát, bizonyosságául annak, hogy nem mérég van benne. D'Aigrigny persze hallani sem akar ilyesmiről, mert az üvegben nem »mérég« volt ugyan, hanem »des sels préservatifs d'une grande force«, s meginni nem kevésbé veszélyes lett volna. A néptömeg bebizonyítottnak látván gyanúját, rárohan D'Aigrignyre s szét is tépte volna, ha ezt a háta mögötti templomajtón át Gabriel meg nem menti.² Hát a *Szomorú napok* XVII. fejezetében mi történik? Bodza Tamás, a pánszláv agitátor, a felázadt »csajhos nép« élén azt követeli Sarkantyús orvostól, hogy a kocsijából kiesett gyanus port egye meg, ha be akarja bizonyítani róla, hogy csakugyan nem mérég. Az orvos valószínűleg már épen a D'Aigrigny bőrében képzelte magát, midőn egyszerre csak — szintén segítség érkezik. Ugyancsak egyformán merész és egyformán valószínűtlen az a jelenet, melyben a lázongó csőcselék lélektanát ismerve és kihasználva, Gabriel pap, illetőleg Kamienska grófnő a tömeg fenyegető hangulatát épen az ellenkezőjére változtatja.³ Jókai regényének, különösen a bevezető soroknak exaltált, szinte

¹ A gyanús »mérégpor«-ra vonatkozólag v. ö. *Le Juif errant* III. k. 28. l. és *Szomorú napok* 158. l.

² Érdekes, hogy ez az ötlet egészen ilyen alakban előfordul Sue egyik régebb munkájában is: *La Coucaratcha* (1832.) II. k. 347. l.

³ *Le Juif errant* III. k. 11. fejezet. — *Szomorú napok* XV. fejezet.

gyötrő hatású stílusa is emlékeztet néhol Sue munkájára. »Halál! halál! Jaj annak, a ki született! Jaj annak, a ki meg nem halt! Az Isten keze néhezül. Halál! halál!... halál! halál!...«, az efféle bántóan hatásvadászó modornak nem igen lehet párját lelteni, legfeljebb a *Juif errant* III-ik — a kolerát tárgyaló — kötetének szintén a bekezdő szakaszában, a bolygó zsidó mythikus alakjának hátborzongatóan túlcsigázott jajongásában, a ki hiába könyörög az Úrhoz bűnbocsánatért, a kárhozat meg nem szűnik, az Úr három felkiáltójeles felelete folyton ez: »Marche!!! marche!!!... marche!!! marche!!!« Ettől a nagyképű modorosságtól, mely a fiatal Jókai gyűlékony képzeletére egy ideig hatással volt, Nagy Ignác csömörlött meg leghamarabb s a *Magyar Titkok*ban alaposan leszólta és jóízűen kiparódizálta.¹

E szórványos — és a dolog természeténél fogva mindig csupán valószínű — egyezéseknél sokkal fontosabb az az egész légkör, mely Jókai ezidei műveit körülveszi, s azok az emberek, a kiket csakis ilyen légkör tud életben tartani. Részlethatásokat, helyzetekre vagy szavakra vonatkozó átvételeket kutatgatni meddő dolog volna. Nem lesz azonban érdektelen egy pillantást vetni Jókai fiatalkori műveinek eszmevilágára és jellemeire, miközben itt-ott lapalji jegyzetekkel utalunk majd arra, hogy a tárgyalt korszak romantikus irodalmának nemcsak ideológiája, hanem phraseológiája is egy-egy szempontból mennyire közös.

Midőn Victor Hugo siet első regényének színhelyét Saint-Domingue szigetére, a másodikét meg a XVII. századi Norvégiába tenni; midőn Eugène Sue a Behring-szorostól és Jáva szigetétől Spanyolországig a legexotikusabb vidékeken üti fel sátorfáját; midőn Jókai folytonos költözködést ró magára, próbaképen meglakván a Nepean-szigetet, a kétezer év előtti egyiptomi sivatagot vagy egy-egy megközelíthetetlen hazai hegyet és erdőt: mindez nem pusztá szeszély tőlük. Ezekre a különleges helyekre nekik szükségük van, hogy csodálatos embereikkel csodálatos történeteiket eljátszathassák. Ez az irány sajátosság szabályt fejlesztett ki csupa kivételekből. Nem hiába Rousseau az, kihez a XIX. század romantikus irodalmának szálai visszavezetnek, ez az áramlat első sorban az egyéniség cultusát szolgálja a társadalmi szokásokkal és intézményekkel szemben. Nem tagadja a civilisatio teremtette társadalmi rend hatalmát, sőt nagyon is érezteti, de csak mint nyugót, mely évszázadról évszázadra mindinkább gátolja és lehetetlenné teszi az egyéni nagyság vagy egyéni boldogság érvényesülését. A civilisatiót, mely mindent átlagossá tenni, a rend korlátai közé szorítani igyekszik, a romantika szereti mételynek tekinteni, mely rohamos terjedésben van, s mely ellen daczos pessimismussal keres lehetőleg »szűz« vidékeket a nemes emberi szenvedélyek utolsó

¹ Nagy Ignác: *Magyar Titkok* (újra: Magyar Regényírók V—VII. köt. 1908.) II. k. 78. l.

mohikánjai számára,¹ olyan helyeket, a hol a szív természetadta hajlamait és érzelmeit nem kötik gúzsba a társadalmi szabályok paragraphusai. A szabad természet ölen remél menedéket a romantikus hős az emberi faj testi-lelki csenevészeseése közepette. Sőt nemes fájaldalmában úgy veszi észre, hogy az emberrel együtt — jobban mondva: az ember munkája folytán — az ő anyatermészet is alá van vetve a satnyulásnak: korántsem olyan nagyszerű már, mint akkor volt, mikor a Teremtő kezéből kikerült; a civilizatio lassanként jármába fogja a világot. Csak figyeljünk a 20—22 éves lángeszű kamasznak, Jókainak pathetikus hasonlataira: Ilyen lehetett a teremtés, hatodik napja előtt: vidám, viruló, boldog. A hatodik napon teremtették az ember.² — Az egyiptomi piramisok, templomromok, múmia-mezők mind megannyi emlékek a föld fiatal korából, mikor még óriásokat tudott szülni a föld.³ — A Moeriszigethez fogható szépségű csak akkor lehetett a természet, mikor még nem volt matrona a világ, hanem ifjú menyasszony⁴ . . . A fiatal V. Hugo épen így szokott beszélni⁵ s vele együtt a többi romantikus is, hiszen ez volt az ő világnézetük egyik legfontosabb eleme. Szerintük az emberi cultura ostoba érzéketlenséggel teszi tönkre lassanként a természet fenséges szépségeit, sőt a kivételes művészeti alkotásokat is.⁶ Tehát a jelen a legprózaibb és legtúrhetetlenebb, s minél messzebbre megyünk vissza a múltba, annál szebb és dicsőbb világ nyílik meg előttünk, mert — vallja a romantika — régente közelebb állott az ember a természethez, vagyis jobb volt, mint most. Érdekes látnunk, mily fokozódó arányban sarkantyúzza Jókai képzeletét az időbeli távolság. Például a jelenre vonatkozólag nagy kesernyően megállapítja, hogy oly világban élünk, a hol az önzéstelen jólét a mesemondások közé tartozik;⁷ a jelent megelőző emberöltőről (a Szilárdy Leander apja koráról) már elismeri, hogy akkoriban a »barát« szó még nem volt olyan kopott, mint most;⁸ mikor pedig képzelete az ókor letűnt világába osonhat, dicsőítő hymnusban méltatja a mult nagyságát a törpe jelennel szemben: »Ah! két ezred előtt jobban tudták érezni e szót, honszeretetét, mint a fölvilágosodás művelt századá-

¹ »La civilisation, cette ardente et implacable ennemie... de la poésie de l'avenir et du passé.« E. Sue: *La Vigie de Koat-Ven*. Roman maritime. (1833.) III. k. 23. l. — Jókai is megvetéssel fordul el »a mívelt világ korlátozott röptű szellemvonaglásaitól, mely önmagát költészetnek nevezi, pedig költészet nincsen sehoh... a természetén kívül.« *Hétköznapiok* 92. l.

² *Vadon virágai* 94. l.

³ U. o. 224. l.

⁴ U. o. 240. l.

⁵ Lásd pl. az erdőégés leírását Saint-Domingue elhagyatott vidékén, »où la terre est encore vierge, où la végétation est surabondante... *Bug-Jargal* XXI. fejezet.

⁶ V. Hugo szerint »XI. Lajos korától Páris... többet veszített a szépségéből, mint a mennyit nagyságban nyert.« *Notre-Dame* I. k. 177. l.

⁷ *Hétköznapiok* 68. l.

⁸ U. o. 77. l.

ban... Ah! kétezer év előtt istenség volt a szerelem; a hány szív dobogott, annyi világot teremtett egy szavával.¹... »Világos, hogy a felfogás szerint akkor volt legremekesebb az ember lény, mikor először került ki a természet műhelyéből; ezért Jókai nem tud nagyobb bókot mondani első regénye hősnőjéről, Lilláról, mint azt, hogy: ilyen lehetett az első nő, ki az első szerelmet hozta magával az égből.² Egészen a természet csodás adománya a költészet is, mely első sorban és legtisztábban a primitív embereknél, a természet magányában fejlődik ki; példa erre ismét Lilla, ez a rousseau-i ábrándkép, kinek »egész élete egy regény, melyben csak emberek nem visznek szerepet s ihletett magányát nem látogatja más, mint az Isten szeme és álom...«, s kinek ártatlan jó szíve »mesés maradvány a vadon ősidőkből.«³ Ugyanez a felfogás mondatja V. Hugóval azokat a sorokat, melyekben az afrikai néger »griots«-k sajátos költői talentumát méltatja D'Auverney kapitány, egy sorba helyezve őket a középkori angol minstrelekkel, a német minnesangerekkel, a francia trouvèerekkel.⁴ Ez írók szerint a természet sugalmas ösztöne tiszteletreméltóbb és nemesebb, mint holmi conventionalis vallásfelekezet; E. Sue a »religion naturelle« ösztönszerű érzelmével egyik legkedvesebb regényalakját: Dagobert ruházta fel, a ki nyárspolgári szempontból tekintve »un vrai païen«;⁵ Jókai még merészebb szavakat ad a Béli Dávid szájába, a ki szerint a természetes szerelmi szenvedélynek még vétke is szentebb és tisztább, mint az álszentek esteli imádsága.⁶ Az életnek az az objectív képe, mely a regény és novella legtöbb célja volna, menthetlenül elmerül a természet iránti rajongás lírai áradatába. Ez helyrehozhatatlan árnyoldala a francia romantikának, de helyette némi kárpótlásul sokszor valóban gyönyörű lapokat olvasunk, melyeken az egész őstermészet a romantikus író alanyiségében megfürödve bontakozik ki előttünk. Ezek a lapok regénynek talán rosszak, de általában *költeménynek* elsőrendűek. A sok affectált érzelem között, melyekkel ez az irány átítatja alakjait, valóban a legkevésbé affectált a természet szenvedélyes szeretete. Ennek szárnyain szállt legelőször a magasba a mi nagy mesemondónk is. Tudjuk, hogy V. Hugo szenvedélyes utazó volt⁷ s versben és prózában egyaránt örökbecsű természetfestéseket adott. E. Sue is dicsekszik vele, hogy látta a világ legkülönbözőbb tájait,⁸ de egyikőjük sem tud oly gyermekded hittel átolvadni a természetbe, mint Jókai. Az ő egész költészetének is —

¹ *Vadon virágai* 237., 244. l.

² *Hétköznepok* 94. l.

³ U. o. 92—93. l.

⁴ *Bug-Jargal* XXVI. fejezet.

⁵ *Le Juif errant* I. k. 18. l.

⁶ *Délvirágok* 128. l.

⁷ Benedek Marczell: *Victor Hugo* 144. l.

⁸ *Une page de l'histoire de mes livres*. 2. éd. Turin 1857. 53. l.

saját számos vallomása szerint — legfőbb ihletője, bámulatos termékenységének titka a természet magánya, melyet ember nem háborít. A *Tengerszemű hölgyben* (22—23. l.) visszaálmódja első regényének, a *Hétköznapiok*nak, keletkezését, a költői teremtés mysteriumát, melynek csak a természet lehet a tanúja. Alkotás közben nem látok egyebet, mondja Jókai, csak »füvet, fát, virágot, gombát, fatörzset, szederindával befutott nádkunyhót. Azokhoz hozzákötöm a gondolataimat, mint a pókfonalat; hallok is sárgarigó-fütyöt, czinege-csevegést, távol hajókról jövő túlkölést, szünyograj zümmögését; az nekem mind sűg, mesél valamit, a döngő darázs kölcsönadja a szárnyát a képzeletemnek; hanem ha egy emberarczczal találkozom, az kiver a gondolataimból s egy ‚servus‘ szó szétfujja az egész fata morganámat«. Ez a rajongó szeretet a természet iránt s ez az ideges ellenszenv az ember prózai beavatkozásával szemben — ez van meg, egyoldalúan óriásilag kifejlődve, a francia romantika legjellegzetesebb regényalakjaiban. Természet-szeretetük csak másik neve embergyűlöletüknek. Kivételes egyéniségek ők; nem férnek meg a többség csinálta nyomasztó szabályok nyűgében és a vad természet védelme alá menekülnek, lehetőleg olyan helyekre, a hol az emberi civilisatio még nem hagyott nyomot. Ezekkel a regényalakokkal rendszerint csak akkor ismerkedünk meg, mikor már az emberiséggel meghasonlottak s a magános természet balsamával hegesztgetik rémes emlékeiket. Victor Hugo mindjárt első regényében megteremtette ezt az alakot D’Auverney kapitány személyében, s a fiatal Jókai hősei is nagyobbreszt a D’Auverney kapitány regimentjéhez tartoznak, ú. m. Bálnai Körmös István, Dömsödi Góliáth Péter, Márcze Zára, Béldi Dávid, A »nyomórék«, A »remete«, Madocsai Bálint, Rynn Tamás, Athaniel stb. Majdnem mindnyájan olyanok, mint D’Auverney: lelkük kialudt vulkán, nem éreznek vonzalmat senki iránt, legfeljebb talán — egy-egy hű állat iránt; mert az állat a természethez tartozik, tehát megbízhatóbb, jobb, mint az ember. A *Hétköznapiok*ban számottevő regényalak egy meg nem nevezett derék szelindek, Álmay Manó házáat farkasok őrzik, a Béldi Dávid anyjának elrablójáét pedig medve.¹ Csakúgy bugyborékolnak az épületes reflexiók az állatok erkölcsi felsőbbségéről az emberrel szemben.²

¹ V. ö. V. Hugo *Bug-Jargal*ájában: Rask, a *Han d’Islande*ban: a medve, E. Sue *Le Juif errant*ájában: Rabat-Joie (kutya) és Jovial (ló).

² B. Körmös István: »Még azon kutya is, mely az árok széliben neveli fel kölykeit, kész azokat életével is megvédelmezni; s az ember elég csúfolódó, apának hivatni magát attól, kinek hóhérja... Kígyó annak a leggalambja is...« *Hétköznapiok* 39., 42. l. — »Az ember, ez a világ mészáros, ez a mindent evő sáska, csak pusztítani tud...« *Árnyképek* 218. l. — *Han d’Islande* a medvéhez: »Nous nous ressemblons; car je ne suis pas homme, Friend, je suis au-dessus de cette espèce misérable, je suis bête farouche comme toi...« etc. 211. l. — »Il y a des hommes plus bêtes et plus sauvages que les bêtes...« E. Sue: *Deleytar* (1839.) I. k. 21. l. — Oh! oui, les bêtes valent mieux que les hommes...« E. Sue: *Le Juif errant* (1846.) II. k. 31. l. — »Les animaux sont quelquefois plus heureux que les personnes...« U. o. II. k. 169. l.

A romantikus regényíró akkor is kivételes lénynek tudja feltüntetni alakjait, ha nem viheti is el őket valami lakatlan szigetre. Pl. a *Notre-Dame de Paris* cz. regény főképp annak köszönheti csodálatos suggestiv hatását, mert V. Hugo a Páris közepén levő híres székesegyházból igazi titokzatos, hogy ne mondjuk: exotikus külön kis világot tudott alkotni a szerencsétlen Quasimodo számára. A Madocsi Bálint háza is pontosan fellelhető a Vadkertről Pusztamezőig vezető dűlőút mellett, mégis »átkozott ház« a neve, és kerüli mindenki; a Körmös Pista háza is ott állott a k...i sötlyék mellett, de ablaktáblái mindig be voltak zárva, falai korommal feketére voltak festve, ajtaja a háztetőn volt, úgyhogy hágsón lehetett csak bele fel- és lejárni: a romantikus hősöknek nem tetszenek a rendes lakáviszonyok. Ők jobbak vagy rosszabbak, szebbek vagy rútabbak a közönséges embereknel, különösen pedig szerencsétlenebbek. Valami végzetszerű átok nehezedik rájuk, mely kiközösíti őket az élet szokásos örömeiből. A rút külső gyakori módja a végzet büntetésének. Mióta V. Hugo megteremtette Quasimodo szörnyalakját és kimondta, hogy »elhibázott testben elsenyved a lélek is« (*Notre-D.* I. k. 233. l.), a rút test meg nem érdemelt átkát nyögő emberi szörnyeteg alakja a romantikus költészet legkapósabb motívumai közé jutott, s a »rút testben rút lélek« közmondás szentesítettet.¹ De nemcsak a rútakat fogta meg születésükkor a végzet átka; ilyen a többi is csaknem mind. Pl. a testvér (és unokatestvér) iránti szerelem természetellenes bűnének bizarr eszméje — talán V. Hugo *Lucrece Borgiájának* hatásaképen — több alkalommal foglalkoztatja Jókai képzeletét (*Hétköznapiok, Márcze Záre, Hyppona romjai*). Nem csoda, ha ezeket a nagyra hivatott, jobb sorsra érdemes hősöket kivétel nélkül elfogja a Bug-Jargal betegsége: a »degoût de la vie«; a halálvágy maniakusaivá lesznek, egyetlen szórakozásuk van: bosszúra készülnek; Góliáth János szerezsen szolgája például húsz évig készül rá, E. Sue Tepeleni Alija huszonnégy évig. Az ilyen kedélyvilág bizony megöregíti az embert; koravének ezek a hősök s Lord Byron chilloni foglyának bús panaszát variálják: »My hair is gray, but not with years«.² Innen a kesernyés, elkedvetlenítő befejezés az ilyen elbeszélések legtöbbszörében; csak gondoljunk az ú. n. költői igazságszolgáltatásra a *Bug-Jargalban*, a *Notre-Dameban*, *Juif errantban* vagy Jókai e korbéli műveiben! A szereplők szépsége és rútsága, dicső tulajdonaik és szomorú sorsuk stb. közötti hatásos ellentétekre kifogyhatatlanul kínálkoznak az alkalmak s az ellentét-hajhászás csakugyan családi betegsége ez iro-

¹ »La laideur de l'âme naît souvent des conséquences de la laideur du visage.« E. Sue: *La Coucaratcha* II. k. 256. l. — »Kit a természet megcsúfolt, rút még a lelke is annak«, mond az előítéletek szava. S az előítélettől nincs fölhivatkozás. A sors végre szokta azt hajtani.« *Vadon virágai* 159. l.

² Körmös István: »Látod, én huszonkét évemmel oly megaggott ember vagyok...« *Hétköznapiok* 42. l. — »Alors que le corps a trente ans, le coeur en a souvent soixante...« E. Sue: *La Coucaratcha* II. k. 69. l.

dalmi irány termékeinek, köztük Jókai munkáinak is. Ez az ellentét néha oly éles és rikító (pl. a *Hétköznepok* »Cantus praeses« vagy a »Nagynéne és unokahuga« cz. fejezeteiben), hogy minden költői hatást lehetetlenné tesz. Érthető eredménye ez a borzalmas és neveléses emberi különlegességek hajszolásának,¹ mely az előadásmódra is szükségképen rányomja a maga bélyegét; a stílus is csupa ellentéteken épül fel; egy-egy hatásosnak látszó antithesis vesszőparipáján szívesen lovagol a mi Jókaink is: Az ember »átnézte hegyei ormáról a lábainál terülő világot s látta benne nagyinak az Istent, nézte az alant mozgó törpék tömegét s látta bennök kicsinynek az embert...« (*Vadon virágai* 10. l.); Szilárdy Leander is »volt Schweiz hóbércein és látta onnét kicsinynek az embert, volt a világtenger viharai közt s látta ott nagyinak az Istent...« (*Hétköznepok* 64. l.). Mondanunk sem kell, hogy az efféle portéka is megtalálható mindenik romantikus író háztartásában.

Nemcsak az eszmevilág terén mutathatók ki tehát nagy mennyiségben a XIX. századi romantika nemzetközi vonásai, hanem az előadás modora és technikája terén is. Nem lephet meg ennélfogva bennünket annak a ténynek bebizonyosodása sem, hogy Jókai kérdés-föltevéseinek egyhangúvá váló modorossága egy-egy titokzatos körülménnyel kapcsolatban (lásd e dolgozat 1. pontját): szintén közös vonás ezen irodalmi áramlatban. Jellemzőbb példát — az ezer közül — nem idézhetnénk idevonatkozólag, mint a *Juif errant* prologusát Petőfi fordításában: »Mi különös! Lábnyomokat lehete látni a máshol mindenütt illetlen hó fölött, mely a Behring útja által elválasztott két szárazföld széleit fődé... Vajjon kikéi e hatalmas léptek, melyek a természet harczi s rombolásainak közepette mindig biztosan, mindig nyugodtan, mindig halkan haladtak?... Honnan jött e két lény, mely az éjszakai sark jéghegyei között, a világrészek legvégén ekkép találkozik? Ki volt e két teremtmény, kik a csalóka légiáték által egy percze közel hozattak egymáshoz, kik azonban az örökléten keresztül egymástól elválasztva lenni látszának?«

3.

Még ha ismétlésekbe esünk is, szükségesnek tartjuk, hogy néhány sorban a mi irodalmunkra is vessünk külön egy pillantást. Hiszen Jókait a francia romantikus írók olvasásához épen a hazai közhangulat és az uralkodó irodalmi divat vezette. Victor Hugo, Eugène Sue és más romantikus írók művei nem csupán közvetlenül hathattak rá, hanem hazai közvetítéssel is. Vajda Péter, kinek képzelete nem kevésbé merész a Jókaiénál, inkább a német romantika homályosabb, elvontabb, philosophikusabb levegőjét szívja, de

¹ »Un amour inné chez moi pour tout ce qui est extraordinaire...« etc. E. Sue: *La Coucaratcha* II. k. 183. l. — »Nekem is tetszett a csodálatos, a meglepő, a rendkívüli...« Jókai: *Életemből* I. k. 184. l. Kerestem a rendkívüliéseket, a soha meg nem történteket...« *Az én életem regénye* 183. l.

végre is a két romantikus áramlat rokon egymással s kölcsönhatásban vannak. Vajda Péter költői egyéniségének is uralkodó vonása a természet szépségei és titkai iránt való rajongó szeretet és érdeklődés, ugyanazzal az elfogult csodálattal az őstermészetnek — a *zafnak* — múlt korszakai iránt, mint Jókaiéknál. Sajnálkozva mondja Vajda Péter, hogy az »első reggelek«-ről senki sem szól, mikor még gyermekkorát élte a föld s fiatal erővel képezte növényeit, állatait. »Fárodtan áll most már ezer évek oltja, semmi újat nem hozva elő, de némely régít elvesztve, mint a megaggott ember...«¹ Íme ezt a világnézetet már ismerjük a föntebbi fejtegetésekből. Vajda Péter is elkalandozik a természet legtávolabbi, legbujább, exotikus vidékeire, ugyanazzal a lírai képzelettel személyesítve meg a természet erőit és jelenségeit s ugyanúgy kiélezve a szabad természet és a rabszolgaságban sýnlódó emberiség közti ellentétet, mint általában a romantikusok. De Vajda Péter a költészet hatalmától csodát remél minden baj ellen, megifjodását, gyógyulását az elnyomott, tudatlan emberiségnek, »Dalhon« megvalósulását. Jókaira félreismerhetetlenül hatott Vajda Péter képzelete az ázsiai themákkal, különösen India perzselő honával, (melynek heve »nem tűr középszerűséget«²) különösen pedig a tudomány és költészet sajátos összevegyítésével a világ előállítására és fokozatos változásaira vonatkozólag.³ Vajdának e téren Jókaira gyakorolt hatása igazában csak a szabadságharcz után írt művekben nyilvánul, de már a nepean-szigeti, egyiptomi stb. phantastikus themák körülbástyázása természetrajzi és természettani fejtegetésekkel: ebben legkivált Vajda Péter hatását kell látnunk, úgyszintén abban a sok rhythmikus részletben, melyekben Vajda mintájára Jókai is ép úgy összevegyíti a prózát a verses formával, mint a képzelet feladatát a tudományéval.⁴

A rhythmusos prózára nézve különben elég sok példát látott Jókai a Kuthy Lajos műveiben is. Kuthynak E. Suetől eltanult tulajdonságai: a socialis célzatnak és a prófétai hangnak negélyezése itt-ott Jókainál is jelentkezik, bár szerencsére csak szórványosan. Bajfalu és Újlak gazdasági helyzete⁵ époly kirívó célzatos-sággal van egymással szembeállítva, mint a *Hétköznepokban* Kéturfalva felső és alsó területe. Egyes pathetikus feljajdulások, moralizáló intelmek szintén Kuthyra vagy ő rajta keresztül E. Suere látszanak visszavezetni, bár e téren Jókai korántsem esik olyan gyakori túlzásokba, mint amazok. Az alkalomszerű közérdekű themák közt pl. a zsidókérdés csaknem mindegyik írónknál szerepel ekkortájt, s Jókai szerette is később emlegetni, hogy tizenhétéves

¹ *A nap szakaszai* (1834.) 26—27. l.

² *Dalhon* I. köt. (1839.) 149. l. (*Vajkoontala*.)

³ U. o. I. köt. (*Időszakok*); u. o. III. k. (*Eszdér*).

⁴ Vajda P. hatását Jókaira Beöthy Zsolt is megállapítja irod.-tört. kézikönyvének (1909.) II: 45. lapján.

⁵ Kuthy L.: *Novellák* (1842.) III. k. (*Arthur és Jenő*).

korában a *Zsidó fiú* cz. drámájával már hozzányúlt ehhez a forrongó problémához. Ebben a kérdésben a *Zsidó fiú* az E. Sue későbbi érzelgős felfogásához (*Le Juif errant*) áll közel, nem pedig a Kuthyéhoz, a ki a *Hazai rejtelmek*ben a zsidó űzérkedést eléggé pelengérré állítja, noha ennek a bajnak érthető okai előtt sem húny szemet. Kuthy műveiben hatalmas képzelőerő nyilatkozik, mely őt is sokszor hanyathomlok ragadja magával, s nem lehetetlen, hogy ép ilyenkor hatott csábítólag a gyermek-ifjú Jókaira. Például a *Divatkép* végső részének¹ kábító phantastikuma még Jókai e nemű írásait is felülmúlja; Vértesy Piroska »angolkert«-jének tündérvilága meghalad minden józan képzeletet. Szerencsésebb úttörője Jókainak Kuthy Lajos a tájleírások terén, noha pl. a *Hétköznapok* pompás alföldi és vízi tájképeire a *Hazai rejtelmek* nem hathatott, hiszen egyszerre jelentek meg; vadregényes vidékekről azonban már előbb is nagyon szép festéseket találunk Kuthynál, kinek műveiben az ilyesmik birnak legmaradandóbb értékkel.

Nagy Ignác, kihez a pártfogó iránti hála is fűzte írónkat,² szintén alighanem hatással volt Jókaira, írói egyéniségének különösen a mókázásra hajló vonásával, melylyel szerette ugyanazon regény vagy elbeszélés szövetének hol a színét, hol meg a fonákját mutogatni s néha mintegy saját magát kiparódizálni. Ez a különös kedvtelés, mely az egységes esztetikai hatást annyira veszélyezteti, kezdettől fogva észlelhető Jókainál is, mint alaptermészet, melyet a hasonló példák még inkább kifejlesztenek. Egyes actualitások csípős bírálata vagy gúnyos eltorzítása is Nagy Ignác módjára emlékeztet. A *Magyar Titkok* II. kötetének elején az író bizarr álma, mely a múltat és jelent megmutatta, úgyszintén a jövőt is, de ez utóbbit az író nem akarja elárulni, ez az ötlet rokon Jókai *Az üstökös útja* cz. elbeszélésével.

Petőfi *Felhőinek* (1846.) keserű reflexiói közül találkozunk egyikkel-másikkal Jókainál is, pl. *A remete hagyományában* (1847.) és *Az üstökös útjában* (1848.). Viszont az *Apostol* és a *Hóhér kötele* némely részleteit (1848.) a Jókai hatásának tekinthetjük, a mint hogy a *Hóhér kötelére* nézve ezt maga Jókai is vitatja.³ A legfontosabb Petőfi-hatás azonban, a *Helység kalapácsa* révén, Jókai humoros stílusában állapítható meg s erről a következő fejezetben lesz szó.

4.

Az életunalom és embergyűlölet szomorú képviselői között szemünkbe tűnik egynehány mulatságos és jóízű alak: a cantus praeses, Sonkolyi Gergely, a serfőző Hornyicsék Vendel, Keselyő Péter. E látszólag oly ellentétes két csoport tagjain a családi testvér-

¹ Kuthy L.: *Novellák* IV. k. (1842.) 163—196. l.

² *Életemből* I. k. 102., 168. l.

³ *A tengerszemű hölgy* 60. l.

vonást könnyű felismerni. Ezek az emberek mind *egy* képzelet alkotásai, s ez a képzelet teljesen azonos eljárással szövi meg egy kelmének színét és fonákját. Olyan végletek ők, melyek közmondás-szerűleg találkoznak s egymásba fonódnak. A romantikus író képzelete ugyanis végtelen eszményítvén alakjait testi és lelki felükről egyaránt, az eredmény rendszerint egy-egy torzkép, mely ijesztő vagy nevetséges szerepre körülbelül egyformán alkalmas, és e szerepeket az író alanyias szeszélye cserélgeti. A test eltorzítása, tudjuk, csaknem mindig a borzalmas és nevetséges határvonalán van; ez a típus már V. Hugo első regényében olyannak van jellemezve (*Habibrahah*), mint a kit szörnyetegnek lehetne mondani, ha nem volnánk kénytelenek nevetni rajta.¹ De a lélek ferdeségeit, a különködést is csak egy lépés szokta elválasztani a komikumtól. Hogy a képzeletnek mennyire azonos munkája teremti ezt a két végletet, arra nézve érdekes példákat lehetünk Jókai első műveiben, melyek a jellemek árnyalatait még nem tudják rajzolni, hanem csupán egy-egy vonás van bennük végtelenen hatványozva, s épen ezért gyakran egymás paródiáivá lesznek. Megfigyelhető, hogy vannak Jókainál tartalékban holmi »amphibiális« fintorok, taglejtések, helyzetek és kifejezések, melyekkel — mint valami tolvajkulcsossal — a szív világának legkülönfélébb zárait próbálja nyitogatni az író. Pl. a végtelen harag vagy elkeseredés arczjátéka nagyon hasonlít a végtelen jókedvéhez, mert a két hangulat közti ezerféle árnyalati különbségre a fiatal Jókai még nincs tekintettel. Körmös Istvánt kétségbeesett dühében csaknem megfojtja a »nem-emberi fuldoklás«, nem hall szót, nekiszalad a pusztának, röpülő hajzattal, kipirult homlokkal,² vagyis körülbelül úgy viselkedik, mint a búcsuztató contrascriba, a ki a temetésen megpillantva a cantus praeses feketére mázolt arcját, pukkasztó köhögéssé próbálja változtatni óriási kaczagását, alig bírja »kifuldokolni« az áment, félrerohan a néptömegeből, hasra fekszik egy sírdomb mellett és »beteggé röhögi magát«.³ Íme két véglete, melyek épen ezért rendkívül közel állnak egymáshoz; egyik a másiknak paródiája. A *Nyomorék naplójában* (113. l.) a nyomorék végtelen elkeseredéssel jegyzi föl, hogy silány kunyhójába, mikor ő nincs otthon, egy gazdátlan, kivert kutya megy hálni, mely azonban elszalad, ha az ő jöttét érzi. Ez a részlet az olvasó szánalmának fölkeltésére törekszik; pessimistikus szenvedése ez annak, hogy az emberi társadalomból kitaszított, szerencsétlen nyomorék még az állatban is idegenkedést ébreszt maga iránt. Most nézzük meg ennek a jelenetnek a fonákját a *Szomorú napokban* (43—44. l.). Kordé Mihály kántor holtrészen, mikor már nem tud semmit megkülönböztetni egymástól, befekszik egy kutyaólba és elkezd horkolni; a kutya annyira meglepődik, hogy

¹ *Bug-Jargal* 18. l.

² *Hétköznapiak* 106., 138—139. l.

³ U. o. 130. l.

»magát semmiképen fel nem tudja találni«, féltében kívül az udvar közepére és ordít torkaszakadtából. Íme, egy groteszk ötletről így nyúz le két bőrt a romantikus író. Minthogy pedig a túlságig vitt torzítás mindig alkalmasabb a komikai hatás előidézésére, Jókainak is sokkal jobban sikerül a végletes tréfa, mint a végletesen komolykodó és erőlködő pathos. Talán legérdekesebb példa idevonatkozólag a *Keselyő Péter* cz. satira, mely nem egyéb, mint az *Átkozott ház* önkéntelen paródiája. Hasonlítsuk csak össze a két hős jellemzését, lehetőleg megtartva az író kifejezéseit. Madoccai Bálintot egész életében üldözte a végzet; egyetlenegy ember sem szerette soha; kortársai, ha köztük megjelent, egyenkint szökdöstek meg előle, barátja nem volt egy sem; csak az ő arczát kellett meglátni, hogy a legvígabb társaságban megszakadjon a beszéd fonala; nyomasztva, lehangolva érzé magát mindenki a Bálint közelléte által; szemébe senki sem mert nézni; kutyáját hiába becézte, még az is irtózott tőle s nyöszörögve kérezkodott ki meleg szobájából... Jókai mindezt nagyon komoly nekibúsulással beszéli el, holott az emberi jellemnek ily képtelenül erős torzítását a komoly novella műfaja meg nem tűri. Mikor azonban a Madoccai Bálint keservesre torzult arczából egy-két czeruza-vonással megalkotta a Keselyő Péter torzonborz ábrázatát, ez a kaczagató figura már rávall a fiatal festőnek avatott kezére, a ki patvarista korában a főispáni bálon leült egy szögletbe s a báli meghívó-levél hátlapjára karikatúrákat rajzolt.¹ Íme az átalakított arczkép: a Keselyő Péter nevének hallatára szétszaladt a gulya, mint mikor a csordás kalapzsírt dohányzik; a legjobb sütő-főző gazdasszony kovásza keletlenül maradt, ha e név jutott eszébe, mikor bedagasztott; a gólya megsántult a levegőben, ha e nevet kiálták utána; a bika neki ment az embernek, ki ezt szemébe mondta; a ki Keselyő Péternek jó napot talált kívánni, szent igaz, hogy kihullott a kerékszege, vagy a pinczetekja fordult fejtetőre; de vágatott is ám előle minden jótételek... Madoccai Bálint is lehetetlen torzkép, Keselyő Péter is az, de az utóbbin legalább nevetni lehet, s ez nagy előny. Még egy utolsó példát legyen szabad emlitenünk: a koldussá lett, szerencsétlen öreg Rynn Tamásnak átkait senki sem merte meghallgatni, oly iszonyúak voltak; azt az egyetlen fiatal férfit, a ki e vakmerőségre vetemedett, halálos búskomorság fogta el, elveszté mosolygását, álmatlan, csüggeteg lett s elhalt a nélkül, hogy megmondta volna, mi bántja (*Adamante*). Ennek a »fiatal férfinak« elmázolt alakjába is egyetlen egészséges torzvonással életet önt Jókai, s előttünk áll egy táblabíró, a ki, miután végignézte az ellene Keselyő Pétertől gyártott csúfondáros színdarabot, búvában világgá bujdosott s agyonitta magát (*Keselyő Péter*).

De nemcsak az arczok és helyzetek terén lehet megfigyelni a borzalmas és nevetséges elemnek ezt a furcsa ölelkezését.

¹ A tengerszemű hölgy 8. l.

A romantikus novelláknak stílusa is megért lassanként arra, hogy kiparódizáltassék. A túlcsigázott jellemek rajza oly erőltetett hasonlatokat, metaphorákat s általában oly ünnepélyeskedő, nagyképű beszédmódot váltott ki az írókból, hogy ennek a stílusnak kisszerű themákra való alkalmazása a legbiztosabb módja lett a nevetetésnek. Minthogy ekkoriban minden író igen romantikus volt, a legtöbben akaratlanul is önmagukat paródizálták ki a tréfás beszélyekben. Itt is megfigyelhető az az átmenet, a mint egy-egy phrasis állandósul, majd elcsépeltté, unalmassá válik: ettől már csak egy lépés kell ahhoz, hogy a paródia eszköze legyen belőle. A *Hétköznapokban* Jókai még vérsztjóslóan vezeti elénk a gonosz Gyékény Mártont, a ki »jött szívében iszonyú bosszúval, hóna alatt korbáccsal«, az ilyen kifejezéseknek azonban ma már régóta komikus mellékziük van. A nagyképűsködő romantikai novella-stílus lejáratására, nevetségessé tételére a legismertebb kísérlet Petőfi *Helység kalapácsa*, bár ez sem előzmények nélkül született meg.¹ E »hősköltemény« phraseológiája és modora állandó fogyasztási czikke lett a humoristáknak, s Jókai tréfás beszélyein is szemmeláthatólag ott van a *Helység kalapácsa* stílusának a hatása. Felesleges volna belebocsátkoznunk az idézetek tömkelegébe s előhordani a sok alantas metaphorát a komolyság cserépedényének eltöréséről, a vargabetű kikanyarításáról az emlékezet tarlóján, a serfőző leszállásáról képzeletei csillagvizsgálótornyából stb. Bárki meggyőződhetik róla, hogy a fiatal Jókai humorizáló stílusára — kezdve a *Hétköznapok* legelső sorain — legmegjelölhetőbb hatást Petőfi *Helység kalapácsa* gyakorolt. A népmesék modorára emlékeztető tréfás torzítás és nagyotmondás terén rokon is egymással a Petőfi és Jókai képzelete. Mintha versenyeznének egymással a minél képtelenebb túlzásban. Az ilyesmi mindenesetre mulatságos, de az így rajzolt alakok a túlságos torzítás folytán sehogysem tudnak komikus *jellemekké* válni. Midőn pl. Fegyveres Tamás hasáról ilyen hasonlatot mond Petőfi:

Ki látta a Gellérthegyet életébe?
Ama hegy e hasnak miniatüre-képe —

ez egészen a Jókai eljárás módja, a ki szerint a Hornyicsek Vendel orrának nagysága előtt szégyenelhetette magát az Ararát hegye, testének súlya öt mázsa és tizenkilencz font, ellenben pinczérje: Hanzli oly ösztövé, mint egy felkiáltójel (*A serfőző*); Debora asszony vénebb a visegrádi várnál, még Mátyás királyra is vissza tud emlékezni (*Sonkolyi Gergely*). Szóval Jókai humora ekkor még a tréfás alakok fogyatkozásait, nevetségés tulajdonságait nem olyanoknak tünteti fel, mint a melyek mindnyájunkkal vagy legalább sokunkkal közösek, hanem ezeket az alakokat is minél inkább

¹ Ilyen pl. Kovács Pál *Hű Misa* cz. elbeszélése. V. ö. Szinnyi F.: *Novellairódatmunk Jósikáig*. IK. 1911: 147. 1.

el akarja az átlagos emberektől különíteni és úgy beszél róluk, mint múzeumba való látványosságról, »naturae curiosumok«-ról.¹ Ezért mondtuk, hogy az ijesztő és a nevetséges alakok Jókai első műveiben a képzelet azonos eljárásának testvéralkotásai. El kell azonban ismerni, hogy pl. a Sonkolyi Gergely és Esztiike, vagy Vicza asszony jellemzésébe már általánosabb emberi vonásokat és bizalmasabb, valóságosabb hangot tud belevinni; Csallóközi Péter ártatlan fortélyai az Esztikével való találkozhatás érdekében: Kisfaludy Károly és különösen Kovács Pál beszélyeire emlékeztetnek. Az egyes szereplőknek olyan adomázását pedig, hogy: »Már túlestél rajta, átugrottad, mint a tinnyi leány a férjhezmenést« (*Sonkolyi G.*), vagy: »Nem tarthat minden örökké, mint ezt egy komáromi fazeakas is megmondá, midőn reggel rakott kályhája estére összedült« (*Hétköznapiok*) mintha a *Pickwick-club* ifj. Weller Samujától kedvelte volna meg Jókai.² Valóban a *Hétköznapiok* egyes részletei, azután a *Házasságok desperatióból*, *A serföző*, különösen pedig *Keselyő Péter* közelről vett tárgyaikkal (népmulatság, temetési jelenet, kocsmái dorbézolás, rosszul sikerült házasság, a fűzfapoétaság ragálya stb.) — afféle humoros életképeknek tekinthetők, a milyenekből a *Pickwick*-regény össze van állítva, s a milyenek ekkortájban a mi irodalmunkat is elárasztották jó és rossz karikatúrákkal.

* * *

Az a vázlatos arczkép, mely Jókairól szabadságharcz előtti művei alapján eddig elének tárult, méltán keltheti szintén a karikatúra hatását bennünk mai olvasókban, kik Jókai írói egyéniségének későbbi gazdag kifejlődését ismerjük. De éppen ebbeli ismeretünk revisiója és szilárd alapra fektetése tette szükségessé, hogy megrögzíteni próbáljuk a genius alakító munkájának első eredményét ezen az arczon, melynek vonásain egy ideig határozottan a francia romantika ismert kifejezése honol. Ez a kifejezés végképen nem tűnik el később sem, csak vesztit uralkodó jellegéből s összhangba lép Jókai egyéniségének fejlődő eredeti vonásaival, melyek közül egyiket-másikat már a szabadságharcz előtti művekben is láthatjuk elő-előbujni, mint félénk tavaszi rügyeket. A *Hétköznapiok* a túlzó romantika görögtüzes világítása mellett is egész sorát mutatja azoknak a — hogy úgy mondjuk — fejlődésre termett csiráknak, melyek később Jókai költészetének legsajátosabb szépségeiként fognak kibontakozni. Az alföldi színmagyar népelet alakjai és jelenetei ennek a regénynek írásakor ragadták meg először képzeletét, s annak féktelenségét itt-ott már sikeresen ellensúlyozza is a kecskeméti megfigyelések nyers, de egészséges realismusa. Jókai emlékei az évekkel együtt módosulni és megbizhatóság-

¹ Ez a Jókai kifejezése a *Serfözőben* (*Vadon virágai* 211. l.)

² Jókai »legkedvesebb könyvei« közt említi Dickens *Pickwick-clubját*. *Az én életem regénye* 184. l.

gukból veszíteni szoktak ugyan, de lényegileg igaz az, a mit ő kecskeméti jogászkodásának költőileg oly értékes tapasztalatairól elmondott 1893-ban; hogy t. i. derék házi gazdája, Gyenes Mihály városi mérnök, gyakran elvitte őt magával a határban levő erdőségekbe; parasztszekéren elkóborolt a Tiszáig, a Szikra-csárdáig, Fehértóig, megismerkedett a puszták, karámok, csárdák, halásztanyák népével, ennek eszejárásával, dalaival, meséivel, közmondásaival, humorával; látta a »bika-harczot« (melyet tehát közvetlen szemlélet után írt meg első regényében) s a »pütkösi király« parádéját (melyet néhány évvel később fog megörökíteni); mindezekre ötven év múltán is oly jól emlékszik, »mintha tegnap történtek volna«. ¹ A népdal-jeligék, a népi ünnep vaskos szórakozásai stb. csakugyan a népi elem térfoglalását mutatják, bár a parasztsztyá Jókai szabadságharc előtti műveiben is csupán a mulatságos torzítás eszközeiként szerepel. Azután a cantus praeses alakja! Hányszor vissza fog még térni Jókai a kálvinista diákélet kedves bohóságaira és tipikus alakjaira, hogy az ő aranyos humorában füröszsze meg azokat! Ugyancsak már a *Hétköznapokban* megjelenik az a tudós-típus (Rónai Gábor), a ki az örökké égő lámpa titkain töpreng, a parsok naphta-forrásairól beszél, s a kinek utódai lesznek majd a Berend Ivánok és Tatrangi Dávidok. A letűnt táblabíró-világ sok szeretetreméltóságából, a patvarista-»pálya« furcsaságaiból is betévedt az első regénybe egy sugár, hogy később oly sok derűt árasztson még. ² Szóval az első regényben a humoros részletek (és a szép leírások) azok, melyek leginkább rávallanak a későbbi Jókaira, és a melyek ma is legkevésbé elavultaknak tűnnek fel. A beszédek közül is a humorosak a sikerültebbek s a jövőre nézve biztatóbbak; Sonkolyi Gergely a *Népvilágban* és másutt több alakban fog megnemesedett életre kelni; a serfőzőnek és Hanzlijának idegenes beszédű figurái is társakat fognak kapni az »örmény és családja«-ban, Tallérosy Zebulonban stb. Mint említettük, a romantika eszményítő pathosa és színes világítása sem aluszik ki Jókai későbbi műveiben, de igazabbá válik, mert hozzákapcsolódik egy valóban átélt romantikus hőskorszakhoz; az azelőtti kölcsönként világfájdalom retorikája egy gyászoló nemzet fojtott pathosává magasztosul. Sokszor el fog még kalandozni keletre és nyugatra, de Palmyra és Spanyolország idegen nevei csak a censort tévesztik meg, a magyar közönséget nem. A szabadságharc után nemzetünkre új korszak, Jókaira új szerep következik.

ZSIGMOND FERENCZ.

¹ *Az én életem regénye* 175. l.

² A táblabírákat hirlapi cikkben is védelmébe veszi Jókai 1848-ban, a mámoros forradalmi hangulat támadásaival szemben (lásd *Forradalom írt művek* 39—41. l.), utóbb pedig, tudjuk, e szeretetből egész regény is születik.